

ZIYA GÖKALP VE TÜRK DEVRİMİ

Ali Yaşar SARIBAY

GİRİŞ

Bu inceleme, adının da gösterdiği gibi, bir «devrim» ile bir «ideolog» arasında «düşünsel» düzeyde bağ kurmayı amaçlamaktadır.

İncelemenin bu temel amacı, bizi, düşünürlerin bir devrim üzerinde hangi koşullar altında etkin olabileceği konusunu, kısa da olsa, tartışmaya sürüklemektedir.

Toplumsal devrim, kuşkusuz, ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulların kesiştiği noktada patlak veren bir olgudur. Ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulları patlama noktasına iten güçler; o toplumun kendi iç dinamiği ve bu dinamiği yönlendiren toplumsal sınıflarıdır.

Bir toplumun, toplumsal devrim sonucu belli bir üretim biçiminden başka bir üretim biçimine geçiş aşamasında, hiç kuşkusuz, ideolojik, politik, kültürel... kurumlarda da değişiklikler kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla, bir devrimin toplum sorunlarına etkin çözüm yöntemleri getirmesi, zorlukları aşabilmesi iki durumla yakından ilgilidir:

- Eğer, devrim öncesi bir doktriner hazırlık varsa, engellerin aşılması için izlenecek yol, belli demektir.
- Eğer, devrim öncesi bir doktriner tutum belirginleşmemişse; yani patlama noktasına gelen koşulları isabetle değerlendirenlere, «yıkmasını» başarıp, «yapmasını» başaramıyorlarsa, devrim için bir darboğaz sözkonusudur.

İkinci durumla karşı karşıya olan toplumlar için, doktrinlerin ve ideologların etkisi kaçınılmazdır. Hele hele, devrime öncülük eden siyasal kadro ideolojik bir formasyon yoksunluğu içinde ise; o toplum ideologların (ya da ideolog geçinenlerin) dediklerinin —ama doğru, ama yanlış— yolunu izlemeye mahkûmdur. Üstelik o toplumun kendi iç dinamizmi ile gelişecek yeteneği ve buna bağlı olarak sınıflaşma olgusu yoksa, bu mahkûmiyet büsbütün kesinleşecektir.

Bu açıdan bakılıp, Türk Devrimi sözkonusu edildiğinde, şu hususlar dikkatimizi çekmektedir:

- Türk Devrimi, her şeyden önce, anti-emperyalist bir savaş sonucu ortaya çıkmıştır. Devrimin bu niteliği, aslında, bir toplumun «uluslaşma süreci» ne girmesinin de bir sonucudur.
- Ulusal Kurtuluş Savaşı, Anadolu'da etkin olan Milliyetçilik, İslâmcılık ve Sosyalizm gibi üç ideolojinin etkisi altında verilmiştir. ⁽¹⁾.
- Bununla birlikte, Ulusal Kurtuluş Savaşı, Berkes'in deyişiyle «... içinde cereyan ettiği şartlara göre, ne Batı anlamında bir liberalizm, ne de bir sosyalizm dâvası idi. Emperyalizme karşı bir savaş olarak sosyalizme benzemekle beraber, sınıflararası bir savaşla değil, sınıflararası elbirliği gerçekleştirilebilince yürütülebilecek bir savaştı. Gericiliğe karşı bir savaş olarak liberalizme benzemekle beraber, kapitalist bir gelişmenin öncüsü oldu, ulusal bir orta sınıfın yokluğu karşısında Batı liberalizminin mahsulü olan kapitalist hâkimiyetine yol açmayı önlemek isteyen bir savaştır» ⁽²⁾.
- Türk Devriminin diğer bir önemli özelliği, öteden beri verilen «Batılılaşma» uğraşısını gerçekleştirmede atılmış en etkin adım olmasıdır. Üstelik bu adım, Batılı emperyalist devletlere karşı verilen bir savaşla atılmıştır.
- Bir başka nokta, Türk Devriminin sınıfsal içerikli bir devrim olup olmadığı, giderek gerçek bir devrim niteliği gösterip göstermediğidir.

⁽¹⁾ Timur, T. **Türk Devrimi ve Sonrası**. Ankara, 1971, s. 34.

⁽²⁾ Berkes, N., **İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz**, İstanbul, 1965, 2.b., s. 88.

Ulusal Kurtuluş döneminde Türk toplumu, şu toplumsal tabakalardan oluşmaktaydı: (3).

- 1) Ağalar ve eşraf
- 2) Şeyhler, din adamları
- 3) Aydınlar
- 4) Halk (Büyük çoğunluğu köylü olmak üzere şehir ve kasabalardaki esnaf, zanaatkâr)

Bu toplumsal tabakalar, milliyetçi subay ve aydınlar tarafından örgütlendirilmişler ve savaşın öncülüğünü de gene bu milliyetçi subay ve aydınlar yapmışlardır. Ancak Kurtuluş Savaşının bu önemli dayanağı, yani milliyetçi subay ve aydınların önemli bir bölümü de Mustafa Kemal'in zorlamaları, oldu-bittileri üzerine eyleme geçmişlerdir. «Aralarında hilâfetçiler, Amerikan mandacıları, dar bir açıdan ötesini göremeyen paşalar, Tanzimat batıcılığının tipik örnekleri bol bol vardır.» (4)

Kısacası, Kurtuluş Savaşının ve kurulacak Cumhuriyetin en güçlü dayanağı genç subaylar olmuşlardır. Mücadelenin öncülüğünü yapan bu kadro, halkın üzerinde büyük nüfuzu olan diğer toplumsal grupları da yanına almak zorunda kalmıştır.

Türk Devrimini toplumbilimsel yorumlara sağlıklı bir şekilde tâbi tutabilmek için mücadeleden halkın tutumunun ne olduğunu da tartışılması gerekmektedir.

Avcıoğlu'nun deyimiyle «Durumunda bir iyileşme olacağına inanmayan köylü, yüzyılların tevekkülü ile, tefeci, eşraf, derbeyi v.b. gibi doğrudan doğruya ilişkileri bulunan sömürücülerine çaresiz sığınmıştır. Onların peşinden gitmekte, onların sözüne kulak vermekte ve vatan kurtarma çabasındaki milliyetçi subay ve aydınlara karşı güvensizlik duymaktadır.» (5)

Bu konuda Selek'in yargısı daha da ilginçtir: «. . Milli Mücadele; bütün dış görünüşüne rağmen, topyekûn ve sadece bir halk hareketi sayılamaz. Halk bu mücadelenin ihtilâl cephesine de, savaş cephesine de başta subaylar olmak üzere aydın zümre tarafından zorla sürüklenmiştir. Daha kısa bir deyimle, Milli

(3) Selek, S., *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1973, 5.b., s. 65.

(4) Cemal, İ., *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1971, 2.b., s.239.

(5) Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, 1971, C.I., 5.b., s. 187-188.

Mücadele, hele bazı tehlikeli dönemeçlerde halka rağmen yapılmıştır» (6).

Türk Devriminin değinilen bu yönleri, bize, devrimin, özünde, çeşitli toplumsal tabakalara hitap edecek ideolojik bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Temelde bir «alt-yapı» devrimi sözkonusu olmadığından, emperyalizme karşı verilen mücadelede sınıfsal içerikten yoksun olmuştur. Dolayısıyla, Türk Devrimi bu niteliği nedeniyle belirgin bir öğretiye sahip olamamıştır. (Devrimin bu eksikliği Kadro Hareketi ile sonradan giderilmeye çalışılacaktır).

Aydemir'in de belirttiği gibi, «İnkılâbımız, gerçi bu inkılâbtan önce kendisine rehber olacak bir fikir sisteminin zaman içinde ana prensipleri ile derlendiği, düzenlendiği inkılâplardan değildir» (7).

Fakat, sistemsiz bir biçimde de olsa, Türk Devriminin tamamen bir dünya görüşünden yoksun olduğu da söylenemez. (Sadece bir «dünya görüşü», bir «doktrin» değil, ama...).

Daha önce de belirtildiği gibi, tâ Tanzimat'tan beri toplumu meşgul eden Batılılaşma çabaları Türk Devriminin ardında yatan dünya görüşünü belirleyen bir etken olmuştur. Bu dünya görüşü Pozitivizmdir.

Osmanlı İmparatorluğunun Batı devletleri etki alanına girip, yarı sömürgeleşmesi Batıdan düşünce akımlarını da birlikte getirmiştir. Pozitivizm, bu düşünce akımlarından biridir. Timur'a kalırsa, pozitivizm gibi batılı bir ideolojinin önem kazanması bir raslantı değildir: «...Osmanlı bürokratları ve aydınları batının «üstünlüğünü» açıklayacak ve bize aktaracak bir «sihirli değnek» aramakla meşguldüler. Oysa pozitivizm ve dayandığı ilim anlayışı, hem batının üstünlüğünü açıklamak, hem de Hristiyanlığa bulaşmamış erdemlerine sahipti. Toplumsal ahenk fikri ile de, sınıfsal açıdan her türlü uzlaşmaya elverişli küçük burjuva özelemlerine cevap veriyordu... Milli Kurtuluş Savaşını yürüten asker-sivil aydınlar bu gelişim çizgisinin etki alanında idiler. Lozandan sonra bu ideoloji büyük bir açıklık kazandı» (8).

(6) Selek. S., a.g.y..s. 67.

(7) Aydemir. Ş. S., **İnkılâp ve Kadro**, Ankara, 1968. 2.b..s.93.

(8) Timur. T., a.g.y.. s. 132-133.

Daha açık bir deyimle söyleyecek olursak, anti-emperyalist bir savaş sonucu (*) tarih sahnesine doğan Türk Devrimi; bir alt-yapı devrimi değildi, siyasal bir devrimdi. Bu husus üst-yapısal sorunların çözümüne öncelik kazandırmıştır. Daha çok düşünsel çözüm önerilerine dayanan bu sorunlar sayesinde, düşünürlerin devrimi yönlendirmelerinin zemini de hazırlanmıştır.

Ziya Gökalp, savunduğu düşüncelerle Türk Devriminin ilkeleri arasında büyük benzerlik gösteren en önemli düşünürdür. Durkheim sosyolojisinin, dolayısıyla pozitivistin savunucusu olan Gökalp; üstelik Türk Devrimini oluşturan koşulların da gözlemcisidir. Bu yargının açık anlamı şudur: Aynı toplumsal koşullar, sorunların çözüm yöntemi, olaylara bakış açısından aynı sonucu doğurmuş, Gökalp'ı Türk Devrimine bağlayan pozitivist gibi temel bir bağı ideolojik düzeyde oluşturmuştur.

Gökalp, Durkheim sosyolojisinin savunucusu olmakla, söz konusu batılı sosyoloğun taklitçisi olmamıştır. Bu konuda, sanırız, Ergun'un iki sosyoloğu karşılaştıran şu tümcelerine katılmamak olası değildir:

«Durkheim, Batı sanayi uygarlığının meydana getirdiği toplumsal değişimleri incelemek istemiş, ve sanayici topluma yeni bir düzen verecek evrensel ahlâk ilkelerini araştırmıştır. Ziya Gökalp, kültür ilişkilerinin yarattığı toplumsal süreçleri incelemek istemiş ve belirli bir ulusun yaşantısında bilimin bu işde ne dereceye kadar rehber olabileceğini göstermeye çalışmak istemiştir. Ziya Gökalp, kendi amacı için eski Türk toplumuna, Durkheim ilkel toplumlara başvurmuştur. **Gökalp'in sosyolojisinin eksenini ulus ve terakki konusu; Durkheim sosyolojisinin eksenini ahlâk ve düzen olmuştur.**» (Vurgu sonradan A.Y.S.)⁽⁹⁾.

(*) Kurtuluş Savaşının anti-emperyalist bir savaş olmadığı tezi de savunulmaktadır. Prof. İdris Küçükömer tarafından savunulan bu tezin özeti şudur: «Kurtuluş Savaşı anti-emperyalist değildir. Yunanlılara karşı bir savaştır. Büyük sorunları olan Rusya ile İngiltere arasında zımnî bir yumuşama ve anlaşmanın var olduğunu, öteki batılılar arasında çelişmeler bulunduğunu, hatta o sırada dünyanın bir numaralı emperyalist devleti olan İngiltere'nin kendi iç çelişkileri içinde bir çok kanatlarının bulunduğunu ve bu kanatlardan önemli bir grubun Anadolu'da bir Türk devleti kurulmasından yana olduğunu kabul ettiğim içindir ki, bu iddiayı öne sürdüm. Konu tartışılmalı, gerçek belirlenmelidir.» Bk. Milliyet (Düşünenlerin Forumu), **Atatürkçülük ve Türk Toplumunu**, 4.11.1973, s. 9.

(9) Ergun, D., **Sosyoloji El Kitabı**, İstanbul 1973, s. 189-190.

Dolayısıyla, Sencer'in de belirttiği gibi, Gökalp, «Türk Ulu-su»nun tarihini ve sorunlarını sosyolojik açıdan ele alarak yorumlamaya ve bunlara çözüm bulmaya çalışmıştır... Gökalp'in orijinallliğini kullandığı yöntem ve bağlı olduğu sosyolojik sistemde değil, bu özel olgu ve sorunları temellendirişinde (aramak gerekir)»⁽¹⁰⁾.

Buradan, Gökalp'ı Türk Devrimine bağlayan ikinci bir temel ideolojik bağı belirlemek olanaklıdır: Millicilik.

Gökalp, herşeyin «millisini» arayan bir düşünür olduğu gibi, Türk Devrimi de, Tekinalp'in deyimiyle, «...baştan beri bir tek tanrıya tapmıştır: Millicilik»⁽¹¹⁾.

Önemli yönleriyle ele alınan ve doktriner bir yoksunluk içinde doğduğu belirtilen Türk Devrimi üzerinde Gökalp'in ne denli etkili olduğu varsayımı, bize kalırsa, «Pozitivizm» ve «Millicilik» gibi iki temel ideolojik sütun üzerine kurulmalıdır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, bir «tez» den yola çıkmadığımız anlaşılacaktır.

Bu incelemeyle, sadece, aynı zaman dilimi içindeki koşulların doğurduğu iki olgu (Gökalp ve Türk Devrimi) arasındaki bağıntı üzerine yapılabilecek varsayımları ve bu bağıntıdan çıkarılabilecek sonuçları tartışmak istemekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM :

GÖKALP'İN DÜŞÜNCE SİSTEMİ

I — YAŞADIĞI DÖNEMİN TOPLUMSAL - SİYASAL NİTELİKLERİ

Gökalp, hiç kuşkusuz, içinde yaşadığı ortamın bir ürünüdür. Bunun için, Gökalp'in düşünce sistemini iyi yorumlayabilmek; onun yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal niteliklerini

⁽¹⁰⁾ Sencer, M., *Sosyoloji Kürsüsünün 50. Kuruluş Yıldönümünde Ziya Gökalp*, Edb. Fak. Sosyoloji Dergisi, S. 19-20 (1964-1966)'dan ayrı baskı, s. 280.

⁽¹¹⁾ Tekinalp, *Kemalizm*, İstanbul, 1936, s. 31.

bilmeye, giderek sözkonusu kişinin yaşamını oluşturan önemli olayları bulmaya yakından bağlıdır.

Bu bölümde verilmek istenen, «Türkçülüğün babası» diye bilinen bir düşünürün; onu bu yönde düşünmeye iten nedenler ve diğer düşünce akımlarıyla birlikte çözümlemeye tâbi tutulmasıdır.

Gökalp'in yaşam süresini oluşturan (1876-1924) dönemi, gerçekten de önemli olaylarla doludur: Gökalp'in doğduğu yıl ilk Anayasa ilân edilmiş ve Meşrutiyet rejimi gelmiştir. 1878'de bu duruma son verilerek Osmanlı siyasal tarihine «İstibdat Dönemi» diye damgasını vuran Abdulhamit II.nin Mutlakiyet rejimi başlamıştır. 1908'de «Hürriyetin İlânı» ile bu karanlık döneme son verilmiş; 1912 ve 1913 Balkan savaşlarıyla Osmanlı İmparatorluğuna bağlı devletler bu imparatorluktan kopmuşlar ve nihayet 1914'te Birinci Dünya Savaşı yaşanmıştır. Bunu emperyalist devletlere karşı verilen bir Ulusal Kurtuluş Savaşı izlemiş, giderek Gökalp'in ölümünden bir yıl önce Cumhuriyet yönetimi kurulmuştur.

Gökalp'in yaşam dönemini belirleyen bu ana çerçeveye içinde en büyük sorun, Osmanlı Devletinin nasıl kurtarılacağı idi. Soruna aranan çözüm, aynı zamanda, o dönemin düşünce akımlarının da oluşmasını sağlamıştır.

Birleştirici unsuru milliyet değeri de, din, hanedan, devlet ve toprak olan Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli halklardan oluşmaktaydı. İmparatorlukta, önceleri, müslüman olmayan tebalara karşı gösterilen hoş görüden XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren vazgeçilmiş; Müslüman - müslüman olmayan, yönetici kadro-Müslüman teba gibi ayrımlar yapılmış; Osmanlı halkı din ve mezhep yönünden şekli ve hukuki ayrılığa tâbi tutulmuştur. Gider ek halkın kaynaşması ve İmparatorluğun kaderiyle ilgilenmesi bilmeyerek önlenmiştir (12).

Öte yandan bunlara, Fransız Devriminin etkileri ve azınlıklarda uyandırdığı milliyetçilik duyguları; Hristiyan azınlıklardan başkaları, Arnavut, Arap, Kürt gibi Müslüman azınlıkların da milliyetçilik bilincine erişmeleri eklenirse, Osmanlı aydınlarının bu duruma bir çözüm aramaya başlamaları doğaldır (13).

(12) Turan, İ., *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul, 1969, s. 20-21.

(13) Aynı yapıt, s. 22.

Sonunda, sorunlara çözüm arayanlar önce Osmanlıcılık akımını oluşturdular.

OSMANLILIK AKIMI :

Osmanlıcılık akımını oluşturan **Yeni Osmanlılar** ⁽¹⁴⁾, 1839 Tanzimat Fermanı ile meydana gelen bir Batıcılığın daima karşısında yer alan kişilerdi. Onlar için önemli olan «devlet»ti; başka bir deyişle, «...Yeni Osmanlılar mücadelesi... ne ırk, ne millet esası üzerinde bir mücadeleydi. Bu mücadele sadece, devlet şekli üzerinde merkezileşiyordu: Devletin şekli ve devamı mücadelesi. Yani sadece meşrutiyetçilik...» ⁽¹⁵⁾.

Aynı zamanda, Yeni Osmanlıların «Tanzimat uyduculuğunun şiddetle karşısına çıkmalarına ve millî bir kapitalizm istemelerine rağmen... Avrupa «uygarlığı» ve onun o tarihlerdeki ürünü olan emperyalizm hakkında ciddi görüşleri de yoktu.» ⁽¹⁶⁾.

Böyle olmalarını onların «entellektüel gıdalarının fakir olmasına» bağlamak olanaklıdır. Çünkü, Mekteb-i Mülkiye'de iktisat derslerini Sakızlı Ohannes Efendi (Paşa) maliye dersini Portakal Mikael Efendi (Paşa) okutmaktadır. Sözkonusu kişilerin derslerinde işledikleri konular; ekonomik liberalizm, tarımda ihtisaslaşmak, serbest ticaret, yerli ve yabancı özel teşebbüs üzerinde odaklaşmaktadır ⁽¹⁷⁾.

Ülkenin kurtuluşunun anayasal bir rejimle sağlanabileceğine

Yeni Osmanlıların fikir babası ve manevi önderi Şinasi'dir. Şinasi'nin 1861'lerde çıkarmakta olduğu **Tasvir-i Efkar** gazetesinin yönetim yeri, o zamanlar Yeni Osmanlıların «toplanma yeri ve merkezi gibidir.» (Aydemir, Ş. S., **Enver Paşa**, C. I., Ist. 1971, s. 25, 2 nolu dipnotu)

Yeni Osmanlılar arasında «vatan» kavramını ve «Müslüman şirketi, Müslüman bankası Müslüman tüccar» gibi sloganları ortaya atan Namık Kemal'i ve güçlü kişiliği ile önce Yeni Osmanlılara katılmayan, fakat sonradan bu eylemi benimseyen Mithat Paşayı da anmak gerekmektedir. (Bk. Avcioğlu, D., **Türkiye'nin Düzeni**, C. I., s. 157)

Gene Aydemir'in belirttiğine göre, II. Meşrutiyetin «Mücahitleri» bu iki kişiden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Ve Meşrutiyet ilân edildiğinde, N. Kemal ve Mithat Paşa'nın resimleri «bîrer bayrak gibi» sokaklarda dolaştırılmıştır. (Bk. Aydemir, a.g.y., s. 19)

⁽¹⁵⁾ Aydemir, a.g.y., C.I.,s.32.

⁽¹⁶⁾ Avcioğlu, D., **Türkiye'nin Düzeni**, C.I., s. 157.

⁽¹⁷⁾ Aynı yapıt, s. 160.

büyük umutlar bağlayan Yeni Osmanlılar, sonunda, barışçıl yollardan umutlarını, keserek, kimi Tanzimat Paşalarının işbirliğiyle Abdulaziz'i devirerek Sultan Murat'ı tahta çıkarmışlardır. Sonra, Murat'ın rahatsız oluşu nedeniyle, II. Abdulhamit Meşrutiyet vaadederek tahta oturmuştur. Namık Kemal'in de katıldığı bir Anayasa Komisyonu, Aralık 1876'da ilk anayasayı hazırlamış ve Meclis Mart 1877'de toplanmıştır. Ama, Avrupa devletleri iç işlerimize karışmaktan gene de vazgeçmemişler; Londra'da toplanan devletler bir nota vererek, yabancı denetiminde reform istemişlerdir. Meclisin bu isteği reddetmesi üzerine, Rusya, Nisan 1877'de büyük devletlerin isteklerini zorla gerçekleştirmek için savaş ilân etmiştir. Bundan sonra, Abdulhamit Anayasayı şakelen yürürlükte bırakmakla birlikte, Şubat 1878'de Meclisi dağıtmış ve Meclis 1908'e değin bir daha toplanmamıştır. Osmanlılar da sürgün edilmişlerdir ⁽¹⁸⁾.

Kurtuluşu sadece anayasal bir yönetim biçiminde arayan ve emperyalizmden habersiz olan Osmanlıların başarısızlığa uğramalarının bir nedeni de, halktan kopuk olmalarıydı. Berkes'in dediği gibi, «Hiç birinin aklına halk gelmiyordu. Çünkü, reyalıktan yeni çıkmış halkta siyasi bir rol görmedikleri gibi, okumuşun istedikleri değişiklikleri (bu değişikliklerin islâmlığa tıpatıp uygun olduğuna inandıklarından) halkın da istediğine, ancak hükümetin istibdadı veya cehalet yüzünden bu isteklerini göstermediklerine inanıyorlardı...» ⁽¹⁹⁾.

İSLÂMÇILIK AKIMI :

Osmanlılık akımının başarısızlığa uğramasından sonra, belirli çıkarların ürünü olan İslâmcılık akımı gelir.

İslâmcılık akımını destekleyen iki güç vardı: Abdulhamit ve Almanya.

Amacı, tüm Müslümanları kapsayan bir devlet kurmak olan İslâmcılık akımı, hem Abdulhamit'in, hem de Almanya'nın işine geliyordu: Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğundaki azınlıklar arasında başlayan milliyetçilik hareketleri,

⁽¹⁸⁾ aynı yapıt, s. 159.

⁽¹⁹⁾ aynı yapıt, s. 159'dan; Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul, 1965, s. 91-92.

Abdulhamit'in çıkarlarına aykırı düşüyordu. Çünkü, milliyetçilik hareketlerinin başarıya ulaşması, aynı zamanda imparatorluğun parçalanması, giderek Abdulhamit'in Mutlakiyet yönetiminin son bulması demekti ⁽²⁰⁾.

Almanya'nın da İslâmcılığı desteklemesi şu ana nedene dayanıyordu: Eğer bu akım İngiltere'nin egemenliği altındaki sömürgeleri sararsa, bu sömürge halklarının isyan etme olasılığı güçlenirdi. Dolayısıyla, İngiltere'den boşalan yeri Almanya doldurma olanağı bulabilirdi. Almanya'nın bu umudu, Birinci Dünya Savaşına değin sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı sıralarında bu akım başarısızlığa uğramıştır. Almanya'nın umudu gerçekleşmediği gibi, İslâmcılar da bu tezi bırakmak zorunda kalmışlardır ⁽²¹⁾.

TÜRKÇÜLÜK AKIMI :

Bu akımlardan başka bir diğer akım olarak Türkçülüğü görüyoruz. Yalnız, yeri gelmişken şu hususun da belirtilmesi gerekmektedir: Bu üç akımı birbirinden ayrı ayrı ya da birbirini izleyen olgular olarak ele almak yanlış olur.

Osmanlı İmparatorluğunun son günlerinde bu üç akım, yani Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük bir arada süregelmişler, ancak yenilgi kesinleştikten sonra, Anadolu Türkçülüğü toplumsal bir güç olarak etkinlik kazanmıştır ⁽²²⁾.

Doğal olarak, Türkçülük akımının ortaya çıkışı öyle birden bire olmamıştır. Belirli evreleri izleyerek toplumsal güç halini almıştır.

Türkçülüğün gelişme evrelerini şu şekilde saptamak olanaklıdır: ⁽²³⁾

Birinci evreyi, 1878'den 1908'e dek düşüncenin **Jön-Türkler** arasında yayılması oluşturur.

1908'de başa geçen ve asıl tezleri Osmanlıcılık olmasına karşın, «tatbikatta bir nevi Türk Milliyetçiliğine yönelen» İttihat ve Terakki'nin rol aldığı dönem, akımın ikinci evresidir.

⁽²⁰⁾ Turan, a.g.y., s. 27.

⁽²¹⁾ aynı yapıt, s. 27.

⁽²²⁾ aynı yapıt, s. 20.

⁽²³⁾ aynı yapıt, s. 28-29.

Türkcülük akımının üçüncü evresinin başlangıcını «1912'de kurulan Türkocağı (*) na kadar bağlamak mümkünse de, önemli olan Türklerden meydana gelen bir devlet kurma girişimi Birinci Dünya Savaşına tesadüf eder.» Kısası, Birinci Dünya Savaşında uğranılan yenilgi sonucu, «**Türkcülük**» tarihe karışmış, yerini «**Türk Milliyetçiliği**» almıştır.

Türkcülüğü oluşturan nedenleri ise şöylece sıralamak olasıdır: (24)

Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarını yitirmesi sonucu oluşan milliyetçilik hareketleri (25) bu topraklar üzerinde bağımsız devletler kurulması olanağını yaratmıştır.

İmparatorluktan ayrılan azınlıklar yüzünden, etnik olarak Türklerin oranı artmıştır.

Hristiyan tebeda yayılan milliyetçilik duygusu; Hristiyan nüfusun yoğun olması, devlet otoritesinin zayıf olması... gibi özelliklere sahip bulunan İmparatorluğun batısındaki asker ve yöneticilere de geçmiştir.

Sultan Mahmut II. döneminde, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi Batı ile temas olanağını doğurmuştur. Giderek, süregelen bu gelenek sayesinde, Osmanlı öğrencileri milliyetçilik akımını incelemek fırsatını bulmuşlardır.

1848 İhtilâlinde sonra, Macaristan ve Polonya'dan kaçan ve Osmanlı İmparatorluğuna sığınarak devlet yönetiminin çeşitli kadrolarına atanan kimi aydınların «kendilerince benimsenen milliyetçi düşüncüyü» yayma çabaları da önemli bir nedendir Türkçülük akımının gelişmesinde.

Bunlar yanında bir başka neden; 1860-1870 yılları ortalarında Orta Asya'nın fethini tamamlayan Rusların, yerli halkı Ruslaştırma çabalarına girişmeleri sonucu, kimi aydınların İmpara-

(*) Amacı, «İslam kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin, milli terbiye ve ilmi içtimai (sosyal) iktisadî seviyelerinin terakkî ve itilâsı (yükselmesi) ile, Türk ırk ve dilinin kemaline (olgunlaşmasına) çalışmak...» olan Türkocağı, 12 Mart 1912'de kurulmuştur. «Yani bu kuruluşta da, İstanbul'da, Balkan Harbi sonrasında başlayan milliyetçi uyanışın hamlesi etkilidir.»

Bk. Aydemir, a.g.y., C. II., s. 470.

(24) Turan, a.g.y. s. 29-31.

(25) Özellikle Balkanlardaki milliyetçi hareketler için: Bk., Aydemir, a.g.y., C. I. s. 331-380.

torluğun kültür merkezi olan İstanbul'a gelmeleridir. Kendi ülkelerinin kurtuluşunu Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluşuna bağlayan bu aydınlar, **Pan-Türkçülük** düşüncelerini yaymaya büyük gayret sarfetmişlerdir ⁽²⁶⁾.

Avrupa'da gelişen Türkoloji bilimi de, Türklerin bilinçlenmesini sağlayan bir başka önemli nedendir ⁽²⁷⁾.

Bu nedenlerin oluşturduğu Türkçülük akımı, ilk olarak, «dil ve dili sadeleştirme» hareketiyle başladı. «Bu harekete girişenler, Feyzullah Sacit'in çıkardığı **«Genç Kalemler»** dergisi etrafında toplandılar» ⁽²⁸⁾.

Dilde sadeleşme yanında, gerçek milliyetçiliğin doğal sonucu olan «halka yönelme» zorunluluğunun da kendini gösterdiğini bu arada belirtmeliyiz ⁽²⁹⁾.

II — GÖKALP'İN YAŞAMI ve IDEOLOJİSİ

Belirtilen bu toplumsal ve siyasal nitelikleri içeren ortamda, Ziya Gökalp, 1876'da Diyarbakır'da doğmuştur ⁽³⁰⁾

Ataları, Diyarbakır'ın kuzey-batısında bulunan Çermikten gelme. Büyük babası M. Sıtkı Efendi, Mahmut II. zamanında müftülük yapmış bir kişinin oğlu. Babası Tefik Efendi ise ⁽³¹⁾

⁽²⁶⁾ «Çarlık Rusya'sında yaşayan bütün Türk kavimlerinde asıl olan ruhi faktör İslâmcılık...» olmasına karşın, «Rusya Türkleri arasında ve Türkçülüğe dönük çalışmanın en verimli önderi olarak Kırmılı İsmail Gasprinski'yi hatırlamalıyız...»

Bk., Aydemir, a.g.y., C. II., s. 452-453.

⁽²⁷⁾ Bu dönemde yayınlanan iki yapıtın Türklerin bilinçlenmesinde katkısı büyük olmuştur. Bu yapıtlardan birincisi, A. L. David tarafından yayınlanan ve 1913'te Türk tarihinden uzunca sözeden «**The Grammar of the Turkish Language**» dir. İkincisi ise, L. Cahun'un 1896'da Paris'te yayınladığı «**Introduction a L'Histoire de L'Asie**» dir.

Bk., Turan, a.g.y., s. 30.

⁽²⁸⁾ Aydemir, a.g.y., C. II., s. 457.

⁽²⁹⁾ Turan, a.g.y., s. 33.

⁽³⁰⁾ Kimi kaynaklar Gökalp'in doğum tarihini 1875 olarak belirtmektedir. Oysa, Gökalp'in doğum tarihinin kesin olarak 23 Mart 1876 olduğunu biliyoruz. Bk., Tütengil, C. O., **Ziya Gökalp Üzerine Notlar**, İstanbul 1964, s. 3-4.

⁽³¹⁾ A. N. Göksel'in belirttiğine göre, «Ziya bey ilk feyzini bu ahlâken ve fikren değerli babasından almıştır. Daha Ziya çocukken Ziya'nın okumaya olan hevesini tahrik etmiş ve bir kaç dükkânının maaşını kitap parası olarak kendisine vermiştir.»

Bk., **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları**, İstanbul, 1931, s. 12.

Diyarbakır'ın resmî gazetesinin baş yazarlığını yapmış ve kenttin yıllığına hazırlamış bir kişi.

Gökalp, ortaokul öğrenimini yaparken Fransızca öğrenmeye başlar; amcası Hasip Efendiden de Arapça ve Farsça dersleri alır. Bu sayede, İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşd gibi ünlü İslâm filozoflarını okuma olanağını bulur. Gene bu sıralar, Ziya Paşa, Namık Kemal, Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi... gibi yazar ve düşünürleri de okuduğunu belirtmek gerekmektedir.

Okulu bitirdiğinde, Diyarbakır'dan kaçarak İstanbul'a gelir ve Baytar Mektebine girer (1896). Bu sıralar, üzerinde etkileri olan Rusya'dan gelen Hüseyinzade Ali ve Abdullah Cevdet'le tanışır. Baytar Mektebinde öğrenci iken, düşüncelerinden ötürü tutuklanarak Taşkışla'da dokuz ay hapis kalır; sonra, «kalebend» olarak Diyarbakır'a gönderilir. Jön-Türkler'in Abdulhamid'i tahttan indirmeleri üzerine arkadaşlarıyla birlikte özgürlüğüne kavuşur.

1911'de Selânik'te çıkan Genç Kalemler'e katılmasıyla artık yazı ve düşünce hayatına giren Gökalp, 1909'da İttihat ve Terakki'nin Selânik'te yaptığı kongreye Diyarbakır delegesi olarak katılır; «Merkez-i Umumi»ye seçilir ve 1918 Mütarekesinden sonra parti fesh olana değin bu görevde kalır.

1911-1912 yıllarında, Selânik'te, İttihat ve Terakki Orta Okulunda sosyoloji öğretmenliği yapar; 1912'de Balkan Savaşının patlak vermesiyle birlikte, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'a taşınmasından dolayı İstanbul'a gelir ve burada Türkocağının etkin üyelerinden biri olur.

1913'te Darülfünun'a sosyoloji profesörü olarak atanır⁽³²⁾. Bu sıralar, iktisat profesörü olan Yusuf Kemal Beyle birlikte İktisat Derneğini kurarlar, iktisadi ve sosyal sorunlar üzerine konferanslar verirler.

1919 yılında tutuklanarak Malta'ya sürgün gönderilir⁽³³⁾.

(32) Göka İp'in yaşamını özetlediğimiz «Foundations of Turkish Nationalism' The Life and Teachings of Ziya Gökalp, London 1950» yapıtının yazarı olan U. Heyd, bu a tamanın 1915 de olduğunu belirtir. Oysa, Tütengil, atamanın 1913 yılında olduğunu yazmaktadır.

(33) Göka İp, Malta'da mahpus olduğu günleri bile boşa harcamamış, oradaki siyasal kişili ği olan bir çok mahpusa sosyoloji ve felsefe dersleri vermiştir. Bk., Heyd, a.g.y., s. 37; A. Nüzhet, a.g.y., s. 99.

1921'de sürgünden döner, Diyarbakır'a yerleşir. Burada Küçük Mecmuayı çıkararak Mustafa Kemal'in yaptığı işleri destekleyen yazılar yazar⁽³⁴⁾.

1922'de Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığına getirilen Gökalp, Batı klasiklerinin dilimize kazandırılması için çaba harcar.

1923'de Diyarbakır milletvekili olarak Meclise girer ve Eğitim Kuruluna üye seçilir. Bu sıralar sağlığı bozulan Gökalp, kurtulamayarak 25 Ekim 1924'te ölür.

Gökalp'ın yaşamını belirleyen hususları bu şekilde sıraladıktan sonra; ideolojisinin oluşmasında büyük etkileri olan «**felsefi vasiyetler**» den de söz etmeliyiz. Böylece, ideolojisini oluşturan zemini de tanıma olanağı bulmuş olabiliriz.

Felsefi vasiyetlerden birincisi babasınındır: Namık Kemal'in ölümünü, henüz 12 yaşında olan oğluna «psikolojik bakımdan iyi seçilmiş» bir zamanda söyleyen Tefik Efendi: «İşte sen de bunun arkasından gideceksin, onun gibi hürriyetperver, vatanperver olacaksın» der. Bu sözler, Gökalp'ın üzerinde o denli etkili olur ki, ruhunda «o zamana kadar malzeme olmayan mefkûre melekelerini» yaratır. «Çünkü, o andan itibaren şuurlu bir hürriyetperver, uyanık bir vatanperver gibi düşünmeğe, Hürriyet, Vatan, Millet mefkûrelerini her şeyin fevkinde görmeye» başlar. «Ruhu yaratıcı bir hamle ile birden bire değişir»⁽³⁵⁾.

İkinci vasiyet; Diyarbakır'dan hocası olan, sonradan İstanbul'da görüşme olanağını bulduğu Dr. Yorgi adlı bir kişiye ait olandır: Gökalp; devrimin taklitle değil, ancak Türk milletinin toplumsal hayatına, millî ruhuna uygun olarak yapılabileceğini; iyi bir anayasa yapabilmek için, ilk önce, Türk milletinin psiko-

(34) Gökalp, **Küçük Mecmu**'da Atatürk için bir de şiir yazar:

«Sen dâhisin buna çoktan inandık
Mefkûresiz rehberlerden pek yandık
Garbta şarklı yaşayıştan usandık
Kurtar bizi bu karanlık zindandan».

Bk., A. Nüzhet, a.g.y., s. 170.

Gökalp, daha önce de, Enver Paşa için buna benzer bir şiir yazmıştır (A. Nüzhet, a.g.y., s. 89). Bu durum Gökalp'ın bir kurtarıcı bekleme psikozu içinde bulunduğunu göstermektedir, bize kalırsa...

(35) A. Nüzhet, a.g.y., s. 25.

lojisini ve sosyolojisini irdelemek gerekir, diyen hocasının bu sözlerini hiç unutmaz ⁽³⁶⁾.

Vasiyetlerden üçüncü ise; «Meşrutiyeti beş on kişinin anlaması ve istemesi kâfi değildir. Meşrutiyetin hakiki mahiyet alabilmesi için, bütün milletin onu anlaması lâzımdır. Millet uyku-
dadır onu uyandırmak gerekir. Bu da, ancak, özgür bir basınla mümkün olabilir» diyen, Gökalp'ın Taşkışla'da tutuklu iken tanıştığı Naim Bey adlı bir kişiye aittir ⁽³⁷⁾.

Özetlersek, Gökalp'ın ideolojisini oluşturan ana öğelerin şunlar olduğunu söylemek olanaklıdır:

- Vatan, ulus ve özgürlük herşeyin üstündedir, ve hep öyle olmalıdır.
- Toplumsal devrim, öykünmeyle değil, ancak toplumun gerçeklerinin doğurduğu gereksinme sonucu oluşur. Ve toplum gerçekleri de, bilimsel bir şekilde irdelenmelidir.
- Halktan kopuk her eylem başarısızlıkla sonuçlanır. Bu durumu önlemek için, halkla sürekli diyalog kurulmalı ve kitlelere bilinç götürülmelidir.

ZIYA GÖKALP SOSYALİST MİYDİ?

Yukarıda ideolojisinin ana öğeleri belirtilen Gökalp'ın sosyalizm akımlarıyla da ilgilendiğini öğrenmiş bulunuyoruz ⁽³⁸⁾.

Yukarıdaki soru, her şeyden önce, bunun için anlamlıdır. Soruyu gerekli kılan ikinci bir neden de, ideolojisini oluşturan öğelerin gerçekten toplumcu nitelikler içermekte oluşudur.

Soruyu iyi yanıtlayabilmek için özellikle sözkonusu düşünürün ekonomik görüşlerinin ne olduğu belirtilerek işe başlanmalıdır. Fındıkoğlu'nun deyimiyle «Bir mütefekkirin sosyalizm hakkındaki kanaati bahis mevzuu olurken önce ekonomik telâkkisi belirtilmeli, böylece sosyalizm bir iktisadî... çerçeve içine yerleştirilmelidir» ⁽³⁹⁾.

Bunun için, önce, Gökalp'ın ekonomik görüşlerinin toplumcu nitelik içeren yanlarına değinmek zorunludur.

⁽³⁶⁾ aynı yapıt, s. 33.

⁽³⁷⁾ aynı yapıt, s. 36.

⁽³⁸⁾ Zaim, S., *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Ziya Gökalp maddesi, C.I., s. 356.

⁽³⁹⁾ Fındıkoğlu, Z. F., *Sosyalistler Resmî Geçit Yapıyor*, İstanbul 1966, s. 10.

Konuya önce şiirleriyle başlarsak, **Diyarbakir Gazetesinde** yazdığı «Zekât» şiirinin şu dizelerinin ilgi çekici olduğu görülür: ⁽⁴⁰⁾

«Bir çalışkan, uslu adam bir çok para kazanır
Düşünülse hepsi onun emeğinin bedeli
Fakat hayır, bu paralar bütün halkın malıdır
Çünkü vardır, onda cümle insanların ameli

Millet nedir? Düşünülse bir teavün şirketi
Bu şirkette her bir ferdin emeği var, rey'i var
Zenginlerin servetinde yoksulların payı var

Ey talihi demem sana dağıt bütün serveti
O hakkındır, fakat her yıl kırkta bir zekatı ver
Kazancından fakirlere ait olan payı ver»

Kazanılan servetin, ortaklaşa bir çaba sonucu oluştuğunu, millet denen topluluğun bir yardımlaşma cemiyeti sayılabileceğini ve bu yüzden bireyler arasında dayanışmanın doğal olduğunu, özellikle zenginlerin bunu gönüllü yapmalarını vurgulayan Gökalp'in «Esnaf Destanı» adlı şiirinin şu dizeleri de, gene konumuz açısından ve yukarıdaki düşüncelerle bağıntılı olması bakımından ilginç sayılabilir: ⁽⁴¹⁾

«Yardımlaşın diyor bize dinimiz
Yoksula yardımdır baş ayinimiz
Zenginlere karşı yoktur kinimiz»

Görüldüğü gibi, Gökalp, her iki şiirinde de, görüşlerine yoksulu ve yardımlaşmayı temel almakta, fakat kendi deyimiyle, zenginlerin servetlerinde yoksulların payı olmasına karşı, zengin olmanın nedeni üzerinde değil, sonucu üzerinde durmaktadır.

Sıra makalelerine geldiğinde, sırasıyla şu düşüncelerine değinmek gerekmektedir.

⁽⁴⁰⁾ Beysanoğlu, Ş., **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909)**, İstanbul, 1956. s. 33-34.

⁽⁴¹⁾ Gökalp, Z., **Kızılelma**, İstanbul, 1971, Göktuğ Yayınları, s. 112.

«Makale-i İktisadiyye» başlıklı bir yazısında: «Servet-i meşru'ya bir âdemin yalnız kendi sayının netayic-i mahsusası değildir. İkdâm-i zâtisile beraber devletin inâyet-i tab'a perverisiyle ve teavün ile iktisap olunur.»⁽⁴²⁾ diyen Gökalp; Küçük Mecmuasının son sayısında yayınlanan «İktisadi inkılâp için nasıl çalışmalıyız» adlı bir başka yazısında da öfkeli bir şekilde şu düşüncelerini belirtir: «...Türkler tab'an devletçidirler. Her teceddüdün, her terakkinin başlamasını devletten beklerler. Hatta, Türkiye'de inkılâbları bile devlet yapar (...) vakıa, devletin iktisadi işlerde selâhiyattar olması için, iptida kendisinin (iktisadî devlet) mahiyetine girmesi lâzımdır. (...) Bugün Avrupa emperyalizmi ferdi kapitalizme istinat ediyor. Biz devlet kapitalizmi⁽⁴³⁾ sistemini kabul edersek, kapitalist namıyla aç gözlü ve yırtıcı bir taifenin memleketimizde vücade gelmesine mani oluruz»⁽⁴⁴⁾.

«Milletleri birbirine düşman yapan müteasıp papazlarla, emperyalistler ve kapitalistlerdir. Bunlar ortadan çekilirse, milletler birbirini kardeş gibi seveceklerdir»⁽⁴⁵⁾ diyen Gökalp; Cumhuriyet gazetesinde yazdığı son yazılarında umudunu yetiştirecek müteşebbislere bağlayarak⁽⁴⁶⁾ kapitalizme olan bu öfkesinin yatıştığı izlenimini uyandırmaktadır.

İktisadi görüşlerini kısmen içeren bu yapıtları dışında, Gökalp, sözkonusu görüşlerini, düşüncelerini sistemleştirdiği «**Türkçülüğün Esasları**» adlı yapıtının «İktisadi Türkçülük» bölümünde tüm olarak şu şekilde belirlemiştir:

«Türkler, hürriyet ve istiklâli sevdikleri için, iştirakçi olmazlar. Fakat, müsavatperver olduklarından dolayı, fertçi de ka-

(42) Beysanoğlu, a.g.y., s. 66.

(43) Aslında bu kavram, ilk önceleri Marxist iktisatta kullanılmıştır. Marxist anlamda devlet kapitalizmi, bütün verimli güçlerin devlet elinde toplanmasıdır. Lenin tarafından da sık sık kullanılan bu kavram, sosyalizme geçiş döneminde uygulanan zorunlu bir iktisat politikasıdır. Fakat, çağdaş yazarlar, bu kavramı daha çok kapitalizme devletin getirdiği düzenleyici bir anlam kazandırmak istemişlerdir. Ve kavram, bugün, ilk önceleri kullanıldığı anlamı yitirmiş sayılabılır.

Bk., Kutal, M., **Ak İktisat Ansiklopedisi**, «Devlet Kapitalizmi» maddesi, C. I., s. 215. Kuşkusuz, Gökalp, bu kavramı ilk kullandığı anlamda kullanmamıştır.

(44) Tütemgil, C.O., **Ziya Gökalp'ın İktisadi Görüşleri**, İkt. Fak. Sosyoloji Konferansı (40. Konferans) İstanbul, 1965, s. 137-138.

(45) aynı yapıt, s. 138.

(46) aynı yapıt, s. 138.

lamazlar. Türk hayatına en uygun olan sistem solidarizm, yani tesianütçülüktür. Ferdî mülkiyet, içtimai tesianüde hâkim bulunmak şartıyla meşrudur. (...) içtimai tesianüde hâdim olmayan ferdî mülkiyetler varsa, bunlar meşru sayılamaz (...) mülkiyet yalnız ferdî olmak lâzım gelmez. Ferdî mülkiyet gibi içtimai mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen fertlerin hiç bir emeğinden hasıl olmayan temettüler cemiyete aittir»⁽⁴⁷⁾.

Özetlersek, Gökalp'ın toplumcu nitelik taşıyan düşünceleri şöylece sıralanabilir:

- Gökalp'a göre, yaratılan servet, zenginiyle, fakiriyle ortak bir çabanın ürünüdür. Dolayısıyla servetin bölüşülmesine de ortak olunmalıdır.
- Zenginlik, öyle görünüyor ki, Gökalp'a göre, Tanrının bahşettiği bir lütüftür. Bunun için, zenginler, dinsel vecibelerini yerine getirerek fakirleri de zekât kurumu çerçevesinde kendilerine bahşedilen bu lütüftan yararlandırmalıdır.
- İnsanları birbirine düşman eden kapitalizm ve aç gözlü kapitalistlere fırsat verilmemelidir. Devlet kapitalizmini benimsemek bu hususta en çıkar yoldur.
- Türk kültürüne en yaraşır sistem «tesanütçülük» tür: Fazla temettüler cemiyete ait olmalıdır.

Görüldüğü gibi, Gökalp, bize kalırsa, iktisadî görüşlerini bir «genel çerçeve» içine oturtmamıştır; o iktisadî olayları yaratan etken ve nedenler üzerinde değil, sonuçlar üzerinde durmuştur. Sözelimi, kapitalizmi ve kapitalistleri öfkeli bir şekilde iktisadî görüşlerine sözkonusu yaparken, «sömürü» olgusu üzerinde durmamıştır. Ancak bu konuda sezgi gücüyle de olsa, adını koymamakla birlikte «tesanütsüz», «devletsiz» bir kapitalizmin insanları «istismar» edeceğinden korkmuştur.

«Gökalp, sosyalist miydi?» sorusuna; Fındıkoğlu'nun «elli yıl önce bize gerçek sosyalizmin yönünü gösteren Ziya Gökalp'tır.»⁽⁴⁸⁾ yargısına karşın, «evet» yanıtını veremeyeceğiz.

⁽⁴⁷⁾ Gökalp, Z., **Türkçülüğün Esasları**. İstanbul, 1973, Varlık Yayınları, 10.b..s. 163.

⁽⁴⁸⁾ Fındıkoğlu, a.g.y., s. 26.

İktisadi görüşleri, «genel olarak» toplumcu nitelik içermekle birlikte, Sertel'in deyimiyle, o günün koşulları içinde «bir nevi millî burjuvazi yaratılması taraftarı» olan⁽⁴⁹⁾ düşünürümüzün düşünceleri, Tütengil'e göre, çeşitli sistemler arasında şu özelliği göstermektedir:

«Liberal iktisada karşı olan Ziya Gökalp,ferdî mülkiyeti ortadan kaldıran bir sosyalizmden yana da değildir. Bu iki sistem arasında yaptığı telifçilik «tesanütçülük-solidarisme» adını verdiği, toplumun menfaatini bireysel menfaatin üstünde tutan «fazla temettüleri cemiyete mal eden» ortalama bir görüştür»⁽⁵⁰⁾.

İKİNCİ BÖLÜM :

ZİYA GÖKALP VE TÜRK DEVRİMİ

I — KEMALİZM, KADRO HAREKETİ VE GÖKALP

«Giriş» bölümünde de belirtildiği gibi; **Türk Devrimi** bir doktrin den yoksun olarak tarih sahnesine doğmuştur. Böylece devrim, örgütleyicisinin, yönlendiricisinin ve önderinin, yani Atatürk'ün omuzlarına yüklenmiştir. Öyle ki, özünde toplumsal bir eylem olan devrim, bu niteliği ile «**Atatürk Devrimi**» olarak adlandırılmıştır⁽⁵¹⁾.

Bunun böyle olması, şu iki durumu yaratmıştır:

- Yükün büyük bölümü, tek kişinin üzerinde kaldığından, sınıflaşma olgusundan yoksun bir toplumun «karizmatik» bir lidere tümüyle bel bağlamasını gerekli kılmıştır. Haliyle, toplum, siyasetten soyutlanmış; sorunların çözümünün doğruluğunu, ya da yanlışlığını belirleyip, tartışarak bir etkinlik gösterememiştir.

- Devrimin ardında yatan düşüncelerin sistemleştirilme-

(49) Sertel, Z., **Hatırladıklarım (1905-1950)**, İstanbul, 1968, s. 13.

(50) Tütengil, C. O., **Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri**, s. 140.

(51) Tütengil, «sosyolojik bir yaklaşımla (eylemin) «Türk Devrimi» olarak adlandırılması(nın) daha doğru (olacağı)» görüşündedir, haklı olarak...

Bk., Tütengil, **Atatürk'ün Devrim Anlayışı ve Türk Devrimi, (Atatürk ve Devrim)** içinde, İstanbul, 1971, s. 67.

si; her şey liderden beklendiği için, sonradan ele alınıp, işlenmeye çalışılmıştır.

Birbirine bağlı bu iki durum, Atatürkçülüğü (Kemalizmi) çok değişik düşüncelere sahip kişilerin savunabilme olanağını da doğurmuştur: Bu olgu, devrimin ardında yatan düşüncelerin sistemli bir biçimde belirlenememesiyle ilgili olduğu gibi; devrimin doğuş koşullarıyla, giderek devrim sonrası oluşturulan «kaynaşmış, birleşmiş bir kitleyiz» felsefesiyle de yakından ilgilidir. Devrimin bu eksiklikleri, toplumsal sorunlar karşısındaki yetersizliklerini de gündeme getirmiştir.

Özellikle, Türk Devriminin ideolojisini kesin çizgileriyle ve sistemli bir biçimde belirlemek amacıyla oluşturulan **Kadro Hareketinin**, karmaşık ekonomik ve sosyal sorunlar doğuran 1929 dünya ekonomik buhranını izlemesi bu açıdan ilginçtir.

Bize göre, **Kadro Hareketi**, Kemalizmin kaynaklandığı düşünceleri ortaya çıkarmaya yönelik bir düşünce eylemidir. Bunun için, Gökalp ile Kemalizm arasında kurulacak bağ bu hareketi başlangıç noktası olarak almalıdır. Çünkü, devrimin ideolojisini oluşturmak için «resmen» görevlendirilen Kadrocular; Gökalp'in düşüncelerine büyük ölçüde yer veriyorlarsa, Kemalizm ile Gökalp arasındaki düşünsel düzeydeki ilişki de «resmen teyid» edilmiş olacaktır. Kuşkusuz, bunun tersi bir durum da söz konusu olabilir. Bu durumda ise izlenecek yol şu olmalıdır: Gökalp ile Türk Devrimi, ya da Kemalizm arasındaki ilişkiyi arayan çalışmaları eleştirel açıdan ele alarak sergilemek. Öyle sanıyoruz ki, yukarıda sözedilen iki olasılığın tartışılması, böylece, daha bilimsel dayanaklar bulmuş olacaktır.

Eliçin'in deyimiyle, «Kemalizmi oldukça özgün ve yerli bir açıdan işlemeye başlayacak olan «KADRO» Dergisi»⁽⁵²⁾ ilk sayısında, «Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaratacaklara şuurlu olabilecek bütün nazari ve fikri inançlara maliktir. **Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılâba IDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir...** KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR»⁽⁵³⁾ (Vurgu sonradan A.Y.S.) diye belirttikten sonra, ikinci sayısında Ziya Gökalp ile ilgili bir yazıya yer vermiştir.

(52) Eliçin, E.T., **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul, 1970, s. 43.

(53) Kadro, s.1., 1932, s. 3.

Ş. S. Aydemir'in bu yazısında, Ziya Gökalp'ın «bir devrin ideolojisini en güzel temsil eden bir adam», ve «Harp başı Türkiye'si ile bugünkü Türkiye'nin ayrı keyfiyet» olduğu belirtilerek şu görüş ileri sürülmektedir:

«... Ziya Gökalp, Türk fikriyatının terakki seyri içinde, geri dönülüp dayanılacak tefekkür sistemi değil, ileri gidip işlenecek ve tamamlanacak bir telâkki tavrıdır.»⁽⁵⁴⁾.

Türk Devrimi ile Gökalp ilişkisini bu şekilde değerlendiren Kadrocular şu temel görüşleri savunmuşlardır:⁽⁵⁵⁾

- Türk toplumunda sınıflar olmakla birlikte, bu sınıflar arasında Batı'da olduğu gibi çelişme yoktur.
- Bu sınıfların «kaynaşmış bir kitle» olarak kalkınmalarının yolu, «programlı devletçiliktir.»
- Türk Devrimi, gerek faşizmden ve gerekse Marxizmden ayrılmaktadır, çünkü bu rejimler sınıf çelişkisi temeli üzerine kurulmuşlardır.
- Türk Devriminin temelinde «Türk Nasyonalizmi» yatmaktadır.
- Özel kapitalizm yerine devlet kapitalizmi yeğdir.

Savundukları görüşlere «hareket ve tezat mantığı»nı temel alan, yani bir anlamda olaylara «diyalektik» açıdan bakan Kadrocular'ın, aslında, yukarıda özetlediğimiz düşüncelerle Gökalp'tan yöntem bakımından ayrıldıkları söylenebilir sadece... Olaylara değişik bir yöntemle (*) baksalar da, gerek «sınıfsız bir toplum», gerek «nasyonalizm» anlayışlarında ve gerekse «devletçilik» görüşlerinde birleşmektedirler.

Görüldüğü gibi, Gökalp'ın düşünceleriyle Kadrocuların savundukları düşünceler arasında ilk elde benzerlik olduğunu söylemek olasıdır. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, **Kadro Hareketi** benzerlik kurmada başlangıç noktası alınmalıdır, ama

(54) Aydemir, Ş. S., Ziya Gökalp, Kadro, S.2, 1932, s. 35.

(55) Timur, T., Türk Devrimi ve Sonrası, s. 212-219.

(*) Bize kalırsa, Kadrocuların sözkonusu yöntemle vardıkları sonuçlar gözönüne alındığında bir «sapma» sözkonusudur. Örneğin, sınıfların varlığını kabul edip, aralarında çelişki olmadığını söylemek, uygulanan yöntemle bir çelişki oluşturmaktadır.

Kadro Hareketinin neyi amaçladığı da gözden uzak tutulmalıdır.

Kadro Hareketinin amacı, sık sık belirtildiği gibi, Kemalizmin ardında yatan düşünceleri sistemleştirmektir⁽⁵⁶⁾.

Konuyu bir bütünlük içinde değerlendirebilmek için, Kemalizmin ne olduğunu, hangi düşünceleri ilke edindiğini saptamamız gerekmektedir.

Belirtilmesi gereken ilk husus, Kemalizmin herşeyden önce bir «eylem» olduğudur⁽⁵⁷⁾.

Steinhaus'un değişik deyimiyle «Atatürk Devriminin benimsediği ideoloji, gerek savaş öncesinde ve gerekse savaştan sonra, bilinen politik ideolojilerle taban tabana zıttı.. Türk ideolojisi denildiği zaman kapalı bir kuramsal sistem değil, pragmatik bir sistemler topluluğu anlaşılır»⁽⁵⁸⁾.

İkinci husus, Kemalizmin «ilkel tohumunun», «Osmanlı dünya ve siyaset görüşüyle ve yurdu parçalamak isteyen emperyalizmle çatışmakta» yattığıdır⁽⁵⁹⁾.

Bu hususları içeren Kemalizmin ilkeleri şunlardır:

- Cumhuriyetçilik
- Milliyetçilik
- Layiklik
- Devletçilik
- Halkçılık
- Devrimcilik

Sıralanan bu ilkelerle Ziya Gökalp'ın daha önce ortaya attığı görüşlerin benzerliğini saptamak olanaklıdır. Örneğin, halkçılık, devletçilik, layiklik, milliyetçilik bu özelliği gösteren ilkeler arasındadır.

(56) Eliçin'e göre; «Devrimin KADRO'cu yorumuna belirli bir dönemde yararlı görüldüğü için izin verilmiş, artık gereksiz olduğuna inanıldığı anda yasaklanmıştı.» Bk., Eliçin, E.T., a.g.y., s. 106.

(57) Kansu, C.A., **Kemalist Bir Öğreti Var mıdır?**, **Yeni Ufuklar**, C. 20, S. 232, 1973, s. 19.

(58) Steinhaus, K., **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, (Çev. M. Akkaş), İstanbul, 1973, s. 105.

(59) Kansu, a.g.m., s. 20.

Aydının halka doğru gitmesi gerektiğini, çünkü bunun, aydının halka «medeniyet» götürmesi ve halktan da «hars» alması için zorunlu olduğunu söyleyen Gökâlî ile ⁽⁶⁰⁾, «...bizim görüşlerimiz kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halkın elinde bulundurulmasıdır» ⁽⁶¹⁾ diyen Kemalizmin halkçılık anlayışları arasında benzersizlik sözkonusu olamaz.

Devletçilik sözkonusu olduğunda, tesanütçülüğü savunan, giderek devlet kapitalizmini uygun bir sistem olarak ileri süren Gökâlî, bu konuda da benzerliğe kaynaklık etmektedir.

Layiklik ise, daha önce sözkonusu ettiğimiz bir ilişkide zaten benzerlikten öte olarak bulunmaktadır: Din ve devlet işlerinin ayrı olmasını savunan Gökâlî ⁽⁶²⁾ ve bu ilkeyi benimseyen Kemalizm, aslında, pozitivist felsefenin bir sonucuna uymuş olurlardı.

Milliyetçilik konusunda ise, sanırız, fazla bir şey söylemeye gerek yoktur, çünkü, her şeyin millisini arayan, savunan Gökâlî ile özünde milliyetçi bir eylem olarak doğan Türk Devrimi, dolayısıyla Kemalizm arasında en belirgin benzerlik bu konudadır.

Milliyetçilik sözkonusu edilmişken, bununla ilgili bir konuya ilişmek gerekmektedir.

Milliyetçiliği «Turan» kavramı ile geniş boyutlara ulaştıran Gökâlî, Kemalizme bu konuda ters düşmektedir.

«Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan»

diyên Gökâlî; bir yapıtında bu kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: «Turan Türklerin efradını câmî ve ağıyarını mâni mefkûrevî vatanıdır. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuudur» ⁽⁶³⁾.

Atatürk ise, bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: «...biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bü-

⁽⁶⁰⁾ Gökâlî, *Türkçülüğün Esasları*, s. 43.

⁽⁶¹⁾ A. İnan, Ç., *Atatürkün Sosyal Görüşleri*, İstanbul, 1965, s. 7.

⁽⁶²⁾ Heyd, a.g.y., s. 88 vd.

⁽⁶³⁾ Gökâlî, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara, 1963, 2.b., Serdengeçti yay., s. 44.

tün milletlere hürmet ve riayet ederiz... Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencil ve mağrurca bir milliyetçilik değildir. (...) Biz haddimizi bilir kimseleriz. Bitmez tükenmez istek sahibi değiliz...» (64)

II — YAPILAN REFORMLAR VE GÖKALP'İN DÜŞÜNCELERİ ARASINDA GÖRÜLEN BENZERLİKLER

Türk Devrimi, bize göre, **Kemalizm** ve buradan kaynaklanan bir dizi «Reformlar» dan oluşmaktadır. **Kemalizm** ve kaynak olduğu reformlar bir bütün olarak **Türk Devrimi** denen olguyu oluştururlar. Bunun için, daha önce de değinildiği gibi, konuyu bir bütün içinde irdeleyebilmek, her şeyden önce, bu bütünü göz önüne almakla olanaklıdır.

Atatürk'e göre, yapılan devrimlerin (Reformların) amacı şudur:

«— Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mâna ve eşkâliyle medenî bir cemiyet haline getirmektir...» (65).

Yukarıda sözü edilen amacı gerçekleştirmek amacıyla yapılan reformlar şunlar olmuştur:

- Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922)
- Cumhuriyetin ilânı (29 Ekim 1923)
- Hilâfetin kaldırılması (3 Mart 1924)
- Öğretim birliğinin kurulması (3 Mart 1924)
- Şapka devrimi (25 Kasım 1925)
- Uluslararası takvim ve saatin kabulü (26 Aralık 1925)
- Medeni Kanununun kabulü (17 Şubat 1926)
- Layiklik esasının kabulü (9 Nisan 1928)
- Harf devrimi (1 Kasım 1928)
- Dil devrimi
- Kadın haklarının kabulü

Burada bir başka hususun daha belirtilmesi gerekmektedir: Düşünceler ve reformlar arasında benzerlik aranırken, kuş-

(64) Naci, F., **Atatürk'ün Temel Görüşleri**, İstanbul, 1970, 2.b.,s. 123-124.

(65) Altan, Ç., a.g.y., s. 30.

kusuz, yapılan reformlar tek tek ele alınıp «şunlar benzerlik gösteriyor, şunlar benzerlik göstermiyor» gibi bir yol izlenmeyecektir. Önemli olan, reformların ve Gökalp'in düşüncelerinin neyi amaçladığıdır. Bu saptandıktan sonra, temel noktalarda benzerliklerin oluşacağı doğaldır; tıpkı, tâli noktalarda benzerliklerin oluşmayacağı, görülemeyeceği gibi...

Bize kalırsa, ayrıntıları bir yana, Gökalp'in düşüncelerinin ve yapılan reformların temel amacı Türk ulusunun «batılılaşması»nda, bir başka deyimle «çağdaşlaşması»nda noktalanabilir.

Gerek Atatürk, gerekse Gökalp, Türk toplumunun «Muasır medeniyet seviyesi»ne ulaşması için, batıya yönelmesini zorunlu görmekteydiler.

Bu konuda «hars» (kültür) ve «medeniyet» (uygarlık) kavramlarına Atatürk Gökalp'tan farklı anlamlar vermekle birlikte (*) «...Medeniyete girmek arzu edip de, batıya yönelmemiş millet hangisidir?» diye sorar ve çağdaşlaşmak konusundaki arzusunu şöyle dile getirir: «Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye'de asrî, binaenaleyh batılı bir hükümet vücuda getirmektir»⁽⁶⁶⁾.

Batılılaşma konusunda biraz daha ayrıntılı duran Gökalp ise, batılılaşma hareketlerinde önemli yerleri olan Tanzimatçıları, esaslı bir program vücuda getirmeden işe başlamakla, yarım tedbirli olmakla niteler ve «Tevhid-i-Tedrisat»a değgin düşüncesini de içeren şu görüşlerini ileri sürer:

«Tanzimatçıların büyük bir hatası da bize şark medeniyeti ile garp medeniyetinin terkiibinden irfan halitası yapmak istemeleri idi. Sistemleri büsbütün ayrı umdelere istinad eden iki makûs (zıt) medeniyetin imtizaç edemeyeceğini düşünmemişlerdi. Hâlâ siyasi bünyemizde mevcut olan ilişkiler hep bu yanlış hareketin neticeleridir: İki türlü mahkeme, iki türlü darüldedris (okul).. İşte bu iki darüldedrisin hali, bizim için yapacağımız maarif inkılâbından bir numune olmalıdır.»⁽⁶⁷⁾.

Kıyası, batılılaşma konusunda batıdan teknik ve yöntem almak, ama kültür almamakla **Türk Devriminin** benimsediği gö-

(*) Gökalp'a göre, hars, ulusaldır, medeniyet, uluslararasıdır. Atatürk'e göre, medeniyet harstan ayırmak güçtür.

⁽⁶⁶⁾ Naci, F., a.g.y., s. 113.

⁽⁶⁷⁾ **Türkçülüğün Esasları**, s. 59.

rüşten bu yönüyle ayrılan Gökalp, batıyı taklid etmemek düşüncesiyle bu ayrılığı giderir.

Bu temel amacın, batılılaşmanın, yani çağdaşlaşmanın gerçekleştirilmesi için Türk Devrimi ve Gökalp'in benimsediği kimi düşüncelerde benzerlikler saptamak olanaklıdır. Bize göre, bu benzerlikler arasında Dil Devrimi, Din Devrimi, (Layiklik esasının kabulü) ve Kadın Hakları ilk akla gelenlerdir.

Önce dil konusunu ele aldığımızda, şu hususun ilişkisi, ya da benzerlik kurmak açısından belirtilmesinin zorunlu olduğunu sanıyoruz: Türk Devrimi, aynı zamanda, bir uluslaşma sürecidir. Bu süreç içinde bir ulusa özgü kurumların yerleşmesi için girişimlerde bulunmak kaçınılmazdı. Dil konusu bunlardan en önemlisi idi. Çünkü, Gökalp'in deyişiyle: ⁽⁶⁸⁾

«Türklüğün vicdânı bir
Dini bir, vatani bir
Fakat hepsi ayrılır
Olmazsa lisanı bir»

Zaten, bu iş için girilen çabalardan «Güneş Dil Teorisi»nin oluşturulması ve «Türk Dilini Tetkik Cemiyeti»nin kurulması da bu amaca yönelik değil miydi?

Güneş Dil Teorisi bir yana, bugünkü adıyla Türk Dil Kurumunun çalışmalarının ana gayesi tek tümceyle şöyle özetlenebilir: Türkçeyi yabancı sözcüklerden arıtmak, ona kendi benliğini kazandırmak.

Görülüyor ki, Gökalp, çok daha önceleri, bu konuda şunları söylemektedir:

«Bir zaman gelecek ki Türkçemiz, Fransız, İngiliz, Alman lisanlarındaki bütün mukabillerine malik olacaktır. (...) Lisanimizi mâna itibarıyla muasırlandırmak, istilâh cihetile islâmılaş-tırmak lâzım olduğu gibi, sırf nahiv, imlâ hususlarında Türkçeleştirmek de labûddür. Türkçe'de istilâhlardan gayri bütün kelimeler mümkünse Türkçe olmak, yahut Türkçeleşmiş bulunmalı... Maamafih Türkçeleştirmeyi lûgatlere hasretmek de doğru

(68) Yeni Hayat, İstanbul, 1941. s. 16.

değildir. Mümkünse, bütün ıstılâhları da Türkçe kelimelerden yapmak daha iyidir» (69).

Gökalp'i dil konusundan giderek din devrimine bağlayan bir köprü de, ibadetin Türkçeleştirilmesidir. 1930 yılında Kur'an ın Türkçe çevirisini emreden Atatürk (70) 1932'de de ilk Türkçe ezan okuttuğunda Gökalp'in şu düşüncelerinden ne ölçüde esinlenmiştir bilemeyiz: (71)

«Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur
Köylü anlar mânasını namazdaki duanın
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur
.....»

Düz yazı halindeki şu düşünceleri de ilginçtir:

«Dinî Türkçülük, din kitaplarının ve hutbelerle vâızların Türkçe olması demektir. Bir millet, dinî kitaplarını okuyup anlayamazsa, tabiidir ki dininin hakiki mahiyetini öğrenemez. (...) Dinî hayatımıza daha büyük bir vecd ve inşirah vermek için, gerek-tilâvetler müstesna olmak üzere- Kur'an'ı Kerim'in ve gerek ibadetlerle ayinlerinden sonra okunan bütün dualarla münâcaatların ve hutbelerin Türkçe okunması lâzım gelir» (72).

Kadın Hakları, kuşkusuz, yeni toplum düzeninin en önem verdiği konulardan biri idi. Atatürk, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, bu konunun önemini şöyle belirtiyordu:

«Bir topluluk, cinsinden yalnız birinin asrın icaplarını edinmesiyle yetinirse, o topluluk yarından fazla zaaf içinde kalır. Bir millet ilerlemek ve medenileşmek isterse, özellikle bu noktayı esas kabul etmek zorundadır. (...) Milletimiz kuvvetli bir millet olmayı azmetmiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temennidir...» (73)

Ziya Gökalp ise, «...daha 1917 yılında, Yeni Mecmua'da yayınladığı AİLE AHLAKI adlı yazı serisinde feminizmi «kadının

(69) Gökalp, **Türkleşmek, İslâmlaşmak...**, s. 11-13, ayrıca bk., **Türkçülüğün Esasları**, s. 103-126.

(70) Naci, F., a.g.y., s. 58.

(71) Gökalp, **Yeni Hayat**, İstanbul, 1941, s. 9.

(72) **Türkçülüğün Esasları**, s. 159-160.

(73) Naci, F., a.g.y., s. 60-61.

hukuk itibariyle erkeğe müsavat istemesi» şeklinde tarif ederek önemli bir noktaya dikkati çekmekte idi»⁽⁷⁴⁾.

Buraya değin anlatılanları, toplu olarak, görülen benzerlikler içeren şu öbekler altında toplayabiliriz:

- Felsefi benzerlik: Pozitivizm.
- Doktriner benzerlik: Milliyetçilik.
- Toplumsal nitelik içeren benzerlikler: Halkçılık, layiklik, sınıfsız bir toplum düzeni, kadın hakları, devrimcilik.
- Kültürel benzerlikler: Dilde sadeleşme, batı uygarlığını benimseme.
- Ekonomik benzerlik: Devlet kapitalizmi.

SONUÇ

Bu bölümde tartışılması gereken konu, yabancı bir bilim adamının, Zimmerman'ın deyimiyle, «Türk İnkılâbının fikrî şerefine» Gökalp'a ait olup, olmadığıdır.

Genellikle, bu incelemede Gökalp'ın ve Türk Devriminin benimsediği düşünceler karşılaştırılırken «benzerlik» deyimi yeğ tutuldu. Aslında, hiç bir varsayımı veri olarak yola çıkmadığımız gözönüne alınırsa, böyle bir deyimden yeğ tutulması doğal karşılanabilir. Fakat, bir düşünürle bir devrimi düşünsel düzeyde incelerken «benzerlik» aşamasında kalmak da, bir ölçüde de olsa, incelemeyi eksik bırakır. Bunun için, bize kalırsa, bu konuda, yani Gökalp ve Türk Devriminin düşünsel düzeyde incelemesinde yetke kişilerin düşüncelerine de bakmakta yarar vardır.

Bu hususta kronolojik bir sıra izlersek, Aydemir'in Kadro dergisinin ikinci sayısında çıkan makalesine cevap niteliğini taşıyan Namık Kemal imzalı şu yazıyı ilk olarak ele almak gerekmektedir:

«...Ziya Gökalp..., nihayet eserleriyle bugünkü inkılâbın ideolojisini yapmış ve kanunlarına yol göstererek inkılâbı organize etmiştir»⁽⁷⁵⁾.

Tekinalp'in daha Atatürk'ün sağlığında yazdığı «Kemalizm» adlı kitabındaki şu yargı da ilginçtir:

(74) Tütengil, *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*, s. 58.

(75) Kemal, N., *Kadro ve Ziya Gökalp*, Atsız Mecmua, C.I.,S.12, 1932, s. 303.

«Ziya Gökalp..., millicilik hamlesini ve heyecanını ancak hayâl ve fantezi sahasında gösterebilmiştir. Meşhur «Kızıl Elma» yahud «Arzı Mevud» destanı bu hayallerin mahsulüdür, sonradan Atatürk'ün eseri ile hakiki bir kehanet mahiyeti alan bir efsanedir. Ziya Gökalp'ın şiirinde ne varsa Kemalizm tarafından tahakkuk ettirilmiş, yahut tahakkuk etmekte bulunmuştur»⁽⁷⁶⁾.

1950'lere gelindiğinde, Kadircan Kafıl'nın Yeni Sabah'ta çıkan «Ziya Gökalp ve Atatürk» adlı makalesi konuyu yeniden, gündeme getirmiştir:

«Hakikat şudur ki, «Türkiye Cumhuriyeti»nin yaratılmasında rol oynayan Atatürk ve Ziya Gökalp... arasında fikir ve gaye itibarıyla de tam bir birlik vardı... Türk İnkılabının esaslarını Ziya Gökalp koydu, tatbikatını Atatürk başardı»⁽⁷⁷⁾.

Saffet Ürfi Betin'in 1951'de yayınlanan çalışmasının, yukarıdakilerden ayrı olan yanı, Türk Devrimi ile üçlü bir aydın grubu arasında ilişki aramasıdır. Diğerleri bir yana, Betin, Gökalp'ın Türk Devrimine aykırı düşün, ya da bu devrimin gerisinde kalan görüşlerini eleştirdikten sonra, söz konusu çalışmasında şöyle der:

«Ne olursa olsun, Gökalp'ın belirişi ve eserleri Atatürk inkılabının —siyasî kısmını— ve Milli Mücadele şuurunu hazırlayan âmillerin başındadır, hattâ onun müjdecisidir»⁽⁷⁸⁾. «Ve yine ne olursa olsun Gökalp sağ kalsaydı, sosyal reformlarında Atatürk'ün en çok konuşup danışacağı ve en çok faydalanacağı adam, mütefekkir adam o olacaktı»⁽⁷⁹⁾.

1963 yılında **Türk Kültürü** dergisinin «Atatürk Sayısı»nda konunun Akder ve Prof. Kuran tarafından ayrı ayrı ele alındığını görüyoruz.

Akder'in, Gökalp'ın «tarih anlayışı» açısından Atatürk'ten

(76) Tekinalp, **Kemalizm**, s. 32.

(77) Kafıl, K., **Ziya Gökalp ve Atatürk**, Yeni Sabah, 28.10.1950, s. 2.

(78) Bu konuda Prof. Tunaya da aynı görüştedir: «Bugüne gelişimizde imparatorluk kadrosu içinde Ziya Gökalp'ın başında olduğu Türkçülük akımının yarattığı ve yaratmak istediği milli şuur... hiç bir surette inkâr edilemez.» Bk., **Atatürkçülük ve Türk Toplumuna**, Milliyet (Düşünenlerin Forumu), 4.11.1973, s. 9.

(79) Betin, S. Ü., **Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp - Yahya Kemal - Halide Adıvar**, İstanbul 1951, s. 30.

ayrıldığı noktaları belirten yazısı ⁽⁸⁰⁾ bir yana Prof. Kuran'ın ilişkiliyi şu noktalarda saptadığını görmekteyiz: ⁽⁸¹⁾

- «İlim» ilişkisi
- Mefkûre ilişkisi
- Batılaşma, din, milliyetçilik ilişkileri
- Kadın hakları ilişkisi
- Türkçe ezan ilişkisi
- Milli demokrasi ilişkisi
- Sınıf çatışmalarını reddetme ilişkisi
- Halkçılık ilişkisi

Bir başka yazıda da Atatürk'le Gökalp ilişkisi üzerinde, Gökalp'ın Atatürk için yazdığı şiirlere ağırlık verilerek durulmuştur.

Atatürk'ün «Sulhten sonra herkes gibi bir fert olmak isterim» demesi üzerine Gökalp'ın yazdığı şu dizeler ilişkiye örnek gösterilmektedir: ⁽⁸²⁾

«Gazi Paşa ulu Tanrı aşkına,
Elinden bu mülkü çürük bırakma
Acı, kurtardığın yurdun halkına,
Öksüz gibi boynu bükük bırakma.»

Gökalp ve Türk Devrimi arasındaki ilişkinin yanı sıra ilişkisizliğe değinen çalışmalara da bakacak olursak, akla sırasıyla şunlar gelmektedir:

1932 yılında oluşturan «Kadro Hareketinin «fikirî lideri» Aydemir, «Tek Adam» adlı yapıtının üçüncü cildinde şu yargıyı ileri sürmektedir:

«...Gazi Mustafa Kemal'in, Gökalp'a karşı, ihtimal ki Gökalp'ın İttihatçılık bağlantısı ve Enver Paşa hayranlığı ile Turancılık çabaları dolayısıyla, fazla bir meyli görülmemiştir. Özel konuşmaları sırasında Gökalp hakkındaki görüşlerinin de hayranlık ifade etmediği anlaşılmaktadır. Zaten arada mizaç farkı da

⁽⁸⁰⁾ Akder, N., *Gökalp'ın Tarih Anlayışı Açısından Atatürk İnkılabı ve Değerlendirme Buhranı, Türk Kültürü*, S.13, 1963.

⁽⁸¹⁾ Kuran, E., *Atatürk ve Ziya Gökalp, Türk Kültürü*, S.13, 1963, s. 9-11.

⁽⁸²⁾ Cunbur, M., *Atatürk ve Gökalp Bağlantısı, Hisar*, C. 5. S. 22, 1965, s. 15.

çoktur. Gerçi bu haller Gazinin Ziya Gökalp'a karşı koruyucu ilgilerine engel olmamıştır. Ama Gazi'nin Ziya Gökalp'tan fikir ve ilham aldığını ortaya koyabilmek için şimdilik yeterli deliller yoktur⁽⁸³⁾.

Görüldüğü gibi, ilişkiyi saptamada aldığı ölçüt öznel olan, ortada yapılan işler, düşünceler dururken Ziya Gökalp'ın Türk Devrimi ile olan ilişkisinin «resmî» şekilde teyid edilmedikçe yeterli olmayacağını ima eden Aydemir'in yanında, Prof. Akarsu da aynı görüştedir: «Atatürk Devrimi eski reformların bir uzantısı ve Ziya Gökalp «Atatürk Devriminin filozofu» değildir»⁽⁸⁴⁾.

İlter Turan da bu konudaki yargısını şöyle belirtmektedir:

«Ziya Gökalp, Birinci Dünya Savaşından sonra doğan Anadolu Milliyetçiliği hareketini desteklemiş, hareketin propagandasını yapmak için faaliyette bulunmuştur. Cumhuriyet kurulduktan az bir süre sonra öldüğü ve önceki düşünceleri Pan-Türkistlerin savunduğu ilkeler olduğu için, yeni Türk devleti üzerinde pek etkili olduğu söylenemez»⁽⁸⁵⁾.

Gökalp ve Türk Devrimi ilişkisi saptanırken, söz konusu çalışmaların ortak özellik gösteren yanlarının, öznel yargılara dayanmaları, somut kanıtlara dayanmamalarıdır.

Zimmerman'ın dediği gibi, Ziya Gökalp'ın Türk Devriminin fikrî mimarı olduğunu ileri sürmek⁽⁸⁶⁾, bize kalırsa, Türk Devrimini Jön-Türk eyleminin bir devamı saymakla aynı anlama gelmektedir. Çünkü, gözden geçirebildiğimiz ilgili çalışmalarda ileri sürülen ortak yargı, Ziya Gökalp'ın İttihat ve Terakki'nin «fikir babası» olduğudur. Bu ayrı bir inceleme konusu olmakla birlikte, Atatürk'ün İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmasının da⁽⁸⁷⁾ ne denli bu iddiayı destekleyebileceği tartışılabilir. Kaldı ki, Atatürk'ün İttihat ve Terakki hakkındaki şu sözleri konuya açıklık getirecek nitelikler taşımaktadır:

(83) Aydemir, Ş.S., *Tek Adam. Mustafa Kemal*, İstanbul, 1973, 4.b.,s. 180.

(84) Akarsu, B., *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Ankara, 1969, s. 9.

(85) Turan, İ., *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul, 1969, s. 41.

(86) Zimmerman, C.C., *Yeni Sosyoloji Dersleri*, (Çev.A.Kurtkan), İstanbul, 1964,s.2.

(87) Unat, F. R., *Atatürk'ün İkinci Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Dair Bir Belge*, Belleten, C. XXVI, S. 102, Nisan 1962'den ayrı basım. Yazar, «Yeni Usul Talim-i Kıraat» adlı bir kitabın 5. cildinin içerdiği bir makalenin Atatürk'ün İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldığını kesin kanıtı olduğunu söyler.

«...o fırkaya mensup olan kimseler iktidar mevkiinde iken milletimizin ihtiyacına, mizacına uymayan istiâci bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken, bu milletin gözlerini başka noktalara yöneltmeye çalışan siyaset tabii bir siyaset değildi. Binaenaleyh iflâsa mahkûm idi. Anadolu ve Rumeli Mudafaai Hukuk Cemiyetinin emeli ise, o siyasetten dolayı bu hale gelen zavallı memleketi ve toprakları meşru olmayan emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istilâyâ, parçalamaya çalışan yabancı ve mütecaviz kuvvetlere çığnetmek(ti)»⁽⁸⁸⁾.

Durum ne olursa olsun, bir toplumun sosyal gelişmesinin diyalektik bir sürece tâbi olduğudur. Bu gerçek, bize, «eski» ile «yeni» arasında değişik niteliklerde de olsa bir bağlantının olduğunu hatırlatmalıdır.

Türk toplumunun gelişmesinde, kuşkusuz, İkinci Meşrutiyet, batılâşma yolunda görülen önemli bir aşamadır. Bu aşamayı oluşturan birikimleri, başlarda da belirtildiği gibi, önce Yeni Osmanlılar, sonra Jön-Türkler değerlendirme girişimlerinde bulunmuşlardır. Fakat, bu girişimler, bir sömürü ilişkisi çerçevesinde olduğundan, Türk toplumunun çağdaşlaşması da gerçek anlamda başarılamamıştır. Çağdaşlaşmak için atılan her adım, söz konusu ilişkiler içinde batılı emperyalist toplumların lehine olmuştur.

Türk Devriminin, Yeni Osmanlıların ve Jön-Türklerin girişimlerinden farklı yanı, çağdaşlaşmak için batılı emperyalist devletlerle savaşa girmiş olmasıdır. Fakat, savaştan sonra, bir alt-yapı devrimi söz konusu olmadığı için, aynı yanılığa düşülmüştür. Yani, gelişmiş batılı toplumların üst-yapı kurumları, geri kalmış bir topluma ithal edilmiş, ya da bir kaç kişinin dışında, devrimi yapan kadroya bu zihniyet egemen olmuştur.

Bu ilişkiler veri alınarak, Türk toplumunun çağdaşlaşması için, çeşitli düşünceler, başka kişiler tarafından da ileri sürülmüştür. Gökalp'ın düşüncelerinin etkin olmasının nedeni, önerilerine «millî» bir nitelik kazandırmasıdır. Bu da, onun, Türk

⁽⁸⁸⁾ Naci, F., **Atatürk'ün Temel Görüşleri**, s. 127.

Yalnız, Atatürk'ün bu düşünceleri, sorunun bir yönüne açıklık getirmektedir. Bunun ise, felsefî, toplumsal... açıdan Türk Devriminin Jön-Türk eyleminin devamı olmadığını çürütmeye yetmeyeceği açıktır.

toplumunun sorunlarını, batılı bir sosyoloğun yönteminden esinlenmekle birlikte, sosyolojik bir çözümlenmeye tâbi tutmasıyla gerçekleşmiştir.

Bu açıdan bakıldığında, Gökalp'ın benimsediği, daha doğrusu irdelediği sorunlardan çıkardığı düşüncelerinin, Türk Devriminin benimsediği düşüncelerle benzerlik göstermesinin «etki» anlamına gelebileceğini ileri sürebiliriz. Çünkü, Atatürk'ün de bütün gayesi, devrime, batılılaşma yolunda ulusal gerçeklerden kaynaklanan bir renk katmaktır. Tanzimatçılar gibi, batılılaşmayı, batıyı taklit etmek anlamında almamaktır. Sanıyoruz ki, aynı görüşte olan Gökalp da, batılı toplumların toplumsal yapısına uygun olan üst-yapı kurumlarına, toplum gereksinmelerine uygun öneriler getirmiştir.

Kıyası Gökalp'ın düşünceleri, Türk Devrimine etki edecek denli yakındır. Ama, bu, Gökalp'ın Türk Devriminin «ideoloğu» anlamına alınmamalıdır.

Bize kalırsa, Türk Devriminin ideoloğu, Gökalp'ın da düşüncelerinden esinlenen Mustafa Kemal Atatürk'tür.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B., *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Ankara, 1969.
- Akder, N., *Gökalp'ın Tarih Anlayışı Açısından Atatürk İnkılabı ve Değerlendirme* *Buhranlı*, Türk Kültürü, C.2.S.13-14, 1963.
- Altan, Ç., *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*, İstanbul, 1965.
- Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni*, C.I., Ankara 1971, 5.b.
- Aydemir, Ş. S., *Ziya Gökalp*, KADRO, C.I.S.2, 1932.
- , *İnkılap ve Kadro*, Ankara, 1968, 2.b.
- , *Enver Paşa*, C.I-II, İstanbul, 1971.
- , *Tek Adam*, C. III, İstanbul, 1973, 4.b.
- Berkes, N., *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, İstanbul, 1965, 2.b.
- Betin, S. Ü., *Atatürk İnkılabı ve Ziya Gökalp - Yahya Kemal - Halide Adıvar*, İstanbul, 1951.
- Beysanoğlu, Ş., *Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı*, İstanbul, 1956.
- Cem, İ., *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1971, 2.b.
- Cunbur, M., *Atatürk ve Gökalp Bağlantısı*, HİSAR, C.5., S.22, 1965.
- Eliçin, E.T., *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, 1970.
- Ergun, D., *Sosyoloji El Kitabı*, İstanbul, 1973.
- Fındıkoğlu, Z.F., *Sosyalistler Resmi Geçit Yapıyor*, İstanbul, 1966.
- Gökalp, Z., *Yeni Hayat*, İstanbul, 1941.
- , *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara, 1963.

- , **Kızılçama**, İstanbul, 1971.
- , **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1973, 10.b.
- Göksel, A.N., **Ziya Gökalp'ın Hayatı ve Malta Mektupları**, İstanbul, 1931.
- Heyd, U., **Foundations of Turkish Nationalism**, Londra, 1950.
- Kafı, K., **Ziya Gökalp ve Atatürk**, *Yeni Sabah*, 28.10.1950.
- Kansu, C.A., **Kemalist Bir Öğreti Var mıdır? Yeni Ufuklar**, C. 20, S. 232, 1973.
- Kemal, N., **Kadro ve Ziya Gökalp**, **ATSIZ MECMUA**, C.I.S.12, 1932.
- Kuran, E., **Atatürk ve Ziya Gökalp**, **TÜRK KÜLTÜRÜ**, C.2.S.13, 1963.
- Kutal, M., **Devlet Kapitalizmi maddesi**, **AK İKTİSAT ANSİKLOPEDİSİ**, C.I.
- MİLLİYET, Atatürkçülük ve Türk Toplumunu**, 4.11.1973.
- Naci, F., **Atatürk'ün Temel Görüşleri**, İstanbul, 1970.
- Selek, S., **Anadolu İhtilâli**, İstanbul, 1973, 5.b.
- Sencer, M., **Sosyoloji Kürsüsünün 50. Kuruluş Yıldönümünde Ziya Gökalp**, **SOSYO-
LOJİ DERGİSİ**, s.19-20, 1964-1966'dan ayrı basım.
- Sertel, M. Z., **Hatırladıklarım (1905-1950)**, İstanbul, 1968.
- Steinhaus, K., **Atatürk Devrimi Sosyolojisi** (çev. M. Akkaş), İstanbul, 1973.
- Tekinalp, M., **Kemalizm**, İstanbul, 1936.
- Timur, T., **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)**, Ankara, 1971.
- Turan, İ., **Cumhuriyet Tarihimiz**, İstanbul, 1969.
- Tütengil, C. O., **Ziya Gökalp Üzerine Notlar**, İstanbul, 1964.
- , **Ziya Gökalp'ın İktisadi Görüşleri**, 1964-1965 Ders Yılı Sosyoloji Konferans-
ları (40. Konferans), İstanbul, 1965.
- , **Atatürk'ün Devrim Anlayışı ve Türk Devrimi** (Atatürk ve Devrim) içinde,
İstanbul, 1971.
- Unat, F. R., **Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Alt Bir
Belge**, Ankara, 1962, **BELLETEREN**, C. XXVI, S. 102.
- Zaim, S., **Ziya Gökalp maddesi**, **AK İKTİSAT ANSİKLOPEDİSİ**, C. I.
- Zimmerman, C.C., **Yeni Sosyoloji Dersleri** (Çev. A. Kurtkan), İstanbul, 1964.